

dr hab. prof. AP Daniel Kalinowski
Instytut Polonistyki
Akademia Pomorska w Słupsku

Słupsk, 26.06.2016 r.

Recenzja pracy doktorskiej Sylwii Stępień pt. *Kształtowanie tożsamości romantycznej w epistolografii Adama Mickiewicza i George'a Gordona Byrona. Studium komparatystyczne*

1. Uwagi wstępne

Badania nad twórczością Adama Mickiewicza to w polskiej tradycji kulturowej jeden z najbardziej rozwiniętych nurtów myśli polonistycznej. Nie bez przyczyny wytworzyła się już wiele lat temu mickiewiczologia, rozumiana jako subdziedzina analizy i interpretacji twórczości i recepcji polskiego poety. Ośrodek Uniwersytetu Warszawskiego, a szczególnie Wydział Polonistyki, zawsze był obecny wśród tych instytucji, które realizowały badania Mickiewiczowskie konsekwentnie, przez wiele pokoleń naukowców. Z tym większym więc zadowoleniem przyjmuję pracę doktorską przedstawicielki młodej generacji literaturoznawców, p. Sylwii Stępień, która przygotowała rozprawę pod kierunkiem uznanego badacza polskiego romantyzmu dra hab. prof. UW Andrzeja Fabianowskiego. Wybór epistolografii Adama Mickiewicza z okresu do połowy lat trzydziestych XIX wieku oraz George'a Byrona jako materiału do omawiania kwestii specyfiki istnienia tożsamości romantycznej w ujęciu komparatystycznym wygląda w warszawskim i ogólnopolskim otoczeniu badań filologicznych na decyzję zasadną, przemyślaną i udokumentowaną bardzo dobrą pracą.

2. Struktura pracy

Dysertacja p. Sylwii Stępień podzielona została na pięć głównych rozdziałów, które z kolei rozczłonkowano na dalsze, pomniejsze podrozdziały. Praca zawiera

również partie *Wstępu* (s. 4-12), *Zakończenia* (s. 264-270), podsumowania w języku angielskim (271-272) oraz *Bibliografię* (s. 273-286).

Pierwszy rozdział treści merytorycznych dotyczy problematyki genologicznej listu jako tekstu literackiego (s. 13-22). Drugi rozdział związany jest z opisem kategorii tożsamości narracyjnej zestawionej z kwestią autobiografizmu romantycznego (s. 23-62). W trzecim rozdziale dysertacji p. Stępień przedstawia symptomy „choroby wieku” przebijające się z korespondencji Mickiewicza i Byrona, które konstytuują tzw. tożsamość utraconą (s. 63-142). W czwartym rozdziale przywołuje z kolei różne aspekty znaczeniowe romantycznej podróży jako figury poznawania własnego „ja” (s. 143-191). Wreszcie piąty rozdział pracy doktorskiej jest rozważaniem Autorki dotyczącym relacji pomiędzy „czuciem”/miłością a zespołem konstatacji wytwarzających tożsamość romantyczną (s. 192-263). Wszystkie owe części pracy zostały skomponowane przez p. Stępień z wyczuciem i harmonią, a także z odpowiednio wyważoną liczbą cytatów wobec partii opisowych. Sensownie wygląda również aparat przypisowy pracy, który jest bogaty, lecz nie nadmiernie przeładowany. Materiał służący do analiz Autorki pochodzi z krytycznego, rocznicowego wydania listów Adama Mickiewicza w opracowaniu Marii Dernałowicz, Elżbiety Jaworskiej, Marty Zielińskiej oraz z naukowego wydania korespondencji George’a Byrona w opracowaniu Petera Cochran. Przy tym ostatnim poecie warto z akceptacją zaznaczyć, że anglojęzyczne cytaty stale są opatrywane tłumaczeniami na język polski, które dokonała Autorka dysertacji.

3. Treści merytoryczne

Pierwszy rozdział pracy p. Sylwii Stępień dotyczy listu jako gatunku literackiego. Opis swój dokonuje Autorka, najpierw rozważając kwestie metodologiczne epistolografii a później przedstawiając krótko historię listu od czasów antycznych do romantyzmu. Ponieważ są to przygotowawczo-definicyjne partie dysertacji nie wyróżniają się rozległością, tym nie mniej za trafne uznaję nawiązanie do tak klasycznych prac, jak *Teoria listu* Stefanii Skwarczyńskiej, *Polski*

list romantyczny Zbigniewa Sudolskiego, czy artykułów Janusza Maciejewskiego i Kazimierza Cysewskiego.

Drugi rozdział dysertacji to już wejście *in medias res*. P. Sylwia Stępień przedstawia specyfikę tożsamości narracyjnej, swego typu kategorii egzystencjalno-kulturowej manifestowanej biografo/tekstem, czyniąc to najpierw w oparciu o idee wygłoszone przez Martina Heideggera, Paula Ricoeura, Charlesa Taylora, Anthony'ego Giddensa, Davida Carra oraz Alasdaira McIntyre'a. Ten zestaw teorii, jakie zachodnioeuropejscy intelektualiści głosili, wystarcza do tego, aby prześledzić pokrótce proces rozczłonkowania się kategorii „ja”, owej utraty poczucia stabilności i trwałości podmiotu, który rozpoczął się jeszcze w czasach XVII wieku, zaś przybrał na sile na przełomie XVIII i XIX wieku. Autorka swobodnie sięga do ustaleń wymienionych przez chwilę myślicieli fenomenologów, hermeneutów i teoretyków postmodernizmu, aby ukazać jak wieloskładnikowa i podlegająca niezliczonym interpretacjom jest narracyjna koncepcja tożsamości. Dopiero po zarysowaniu tak szerokiej panoramy możliwości interpretacyjnych, Autorka bardziej wnikliwie przystępuje do omówienia np. ujęcia Ricoeura na przykładzie tzw. ksiąg zbójeckich dostrzeganych w epistolografii Byrona i Mickiewicza. Dalsze podrozdziały pracy p. Stępień przynoszą wnikliwe rozważania związane z kolejnymi komponentami narracyjnej koncepcji tożsamości. Oto odnajdujemy partie o relacjach pomiędzy jednostką a społeczeństwem, z którego to zderzenia wynika koncepcja wolnego „ja” artysty (s. 43-53) albo fragmenty, w których bada się zależności pomiędzy twórczością a autobiografizmem (s. 53-57), co doprowadza Autorkę do eksplikacji czym jest podmiot epistolarny (s. 57-62).

Trzeci rozdział pracy p. Sylwii Stępień to drobiazgowa analiza przyczyn i konsekwencji poczucia zatruty „ja”, które opisywali romantycy tak w swoich listach jak i literaturze pięknej. Cały ów rozdział dysertacji wiąże poczucie rozbicia podmiotu z *mal du siècle*, chorobą wieku, rodzajem nudy, rozczarowania i poczucia bezsensu, tak wielokrotnie opisywanymi w różnych literaturach narodowych początku XIX wieku. Autorka pracy pokazuje, że „choroba wieku” ma swoje przyczyny nie tylko w doświadczeniu ograniczeń ciała, ale i w odczuwaniu aury fatalizmu własnego losu, motywowanego przez zasobność finansową, stosunki

towarzyskie czy wrażenie sakralnej pustki. Dyskomfort odczuwania własnego ciała, wrażenie złośliwości losu, wreszcie ograniczenia w realizacji celów jednostkowych w życiu społecznym, łącznie wytwarza to poczucie melancholii. Zarówno Byron jak i Mickiewicz odbierają ją jako możliwość poznawania własnego „ja”. Melancholia ma dla nich różne wymiary: fizjologiczny (funkcjonowanie ciała), kulturowy (ogłądanie ruin) oraz duchowy (stany życia religijnego). Obydwaj twórcy wpadają również w stany, które wiążą się z romantycznym doświadczaniem nudy, *ennui*. Wiąże się ów stan z melancholią, lecz różni go głębsze odczuwanie swojego bycia przez podmiot. Jest to bowiem odczucie nie tyle swoistego nieszczęścia, ale rodzaj przesyty, nadmiaru wrażeń, doświadczeń i ludzi. Prowadzi to Byrona i Mickiewicza do kresu egzystencji, rozumieją, że mogliby przecież nie istnieć, a świat dalej by się rozwijał i dalej toczył swoim tokiem. A zatem to proces odczuwania wyroku losu, melancholii i wreszcie nudy doprowadza romantycznych twórców do postawy buntu i niezgody, wybija ich z biernego i rutynowego przeżywania egzystencji do postaw aktywistycznych. Autorka rozprawy ukazuje ten proces przekonująco, trafnie eksplorując korespondencję i stan badań. Ostatnie partie drugiego rozdziału pracy p. Stępień wskazują jak wynikający z melancholii i nudy stan psychiczny angielskiego i polskiego poety wywołują u nich samotność, raz skazującą ich na odrzucenie w szerokich kręgach towarzyskich XIX wieku, innym zaś razem dającą im możliwość zdystansowania się od hałaśliwości życia codziennego i publicznego.

Czwarty rozdział pracy Sylwii Stępień skupiony został na opisie zjawiska (formie zachowania) romantycznych wędrowek, które przynosiły podróżnikom możliwość intelektualnego, psychicznego i kulturowego samorozwoju. Autorka przedstawia tutaj nie tylko aspekt prywatny podróży romantycznych, ale analizuje również funkcje literatury podróżniczej. Jest to tym bardziej zasadne, że pomiędzy modelem podróżowania i opisu tej czynności w tradycji oświeceniowej a wędrowką romantyczną, jej marzeniem i realizacją, są duże różnice. Najważniejszy jest tutaj czynnik przestrzenno-egzystencjalny. Doktorantka zasadnie zarysowuje sytuację, w której podróżujący człowiek oświecenia czynił to dla poznania zewnętrznych elementów kultury, dla kształcenia swojej erudycji, zaś podróżujący romantyk dla samopoznania i dla pogłębiania swojej wrażliwości. Przykłady zrealizowanych i

projektowanych podróży George'a Byrona oraz nieodbytych i upragnionych eskapad Adama Mickiewicza współbrzmia z ustaleniami teoretycznymi Autorki. Ciekawe w tym rozdziale pracy p. Stępień jest nawiązanie do jednego z bardziej frapujących aspektów romantycznych podróży, czyli wędrówki na Wschód. Dzięki rzetelnemu przytoczeniu korespondencji Poetów, widać wówczas autopoznawczą funkcję orientalizmu. Twórcy przez zestawienie własnego stylu myślenia, obyczajów, literatury, wykształcenia, ubioru nawet uzyskiwali poczucie odmienności wobec Wschodu, tworzyli poczucie kulturowego „ja”. Orient widziany przez Byrona i Mickiewicza inspirował zatem swoją odmiennością, swoistą dzikością, które stawały się dla nich projektowaną przestrzenią wolności i spełnienia. Nie chodziło twórcom wszakże o zarysowanie pejzażu geograficznego a bardziej o mentalny obraz własnego narracyjnego „ja”. Z takiego doświadczenia i wyobrażenia Wschodu jak to widzimy w korespondencji Byrona i Mickiewicza wyrasta ich postawa wobec własnej kultury i narodu. Jak celnie przedstawia to Autorka dysertacji – Byron po podróżach wschodnich asymiluje się w rzeczywistości Anglii, zamierzając podjąć aktywność polityczną, zaś Mickiewicz po doświadczeniach krymskich pragnie wydatniej zaangażować się w życie społeczno-politycznej polskiej emigracji na Zachodzie Europy.

Ostatni rozdział dysertacji Sylwii Stępień ukazuje relację pomiędzy kategorią czucia a modelem miłości w kształtowaniu się narracyjnej tożsamości romantycznej. Czucie to element tożsamości człowieka, który został wielostronnie opisany dzięki pismom Jeana Jacquesa Rousseau. Romantyzm pogłębił wszakże za sprawą liryki oraz pism programowych wymiar egzystencjalny czucia, czyniąc z niego wyróżnik indywidualizmu tak w pozytywnym, jak i czasami negatywnym sensie. Autorka osobno omawia takie formy ekspresji czucia jak płacz i łzy, co jest skrajnym wyrazem emocji i wrażliwości podmiotu. Jak ukazuje Sylwia Stępień owe zachowania na przykładzie epistolografii, Byron i Mickiewicz w uzewnętrznieniu płaczu czy gwałtownego wzruszenia nie byli niczym sentymentalni kochankowie czy idealistyczni ludzie natury, a raczej niczym nadwrażliwi, odczuwający głębokie poruszenia serca wybrańcy-artyści. Czucie prowadzi przy tym romantyków do niezwykle intensywnego przeżywania miłości. Listy Byrona i Mickiewicza bardzo

dobrze to ukazują, zaświadczać, że portretowanie romantycznej kochanki jest w istocie nie tyle przedstawianiem rzeczywistej osoby, co ciągle zmiennym, projektowanym i idealizowanym obrazem dobra, piękna i pełni. Miłość, którą w swoich listach opisywali angielski i polski poeta, to formy manifestacji romantycznej, postplatońskiej, postśredniowiecznej, wyrafinowanej miłości. To jednak także czasami miłość narcystyczna, kazirodcza i grzeszna, co obrazuje siłę uczucia przekraczającego normy społeczne i obyczajowe. Autorka rozprawy trafnie ukazuje tutaj nieszczęśliwe konsekwencje miłości romantycznej, które wszakże dokonują rozwoju tożsamościowego człowieka tamtej epoki. Doprowadzenie do sytuacji kiedy kochający podmiot jest wobec swojego obiektu westchnień bez wyjścia, bez możliwości pozytywnego zakończenia cierpień, przynosi wreszcie ostateczne ukonstytuowanie się romantycznej tożsamości narracyjnej. Po uświadomieniu sobie własnego „ja” zarówno Byron jak i Mickiewicz odkryli dla siebie znaczenie miłości cielesnej, traktując ją jako formę towarzyskich gier i rodzaj autoeksperymentów emocjonalnych. Miłość erotyczna znajduje się zatem na niższym poziomie aniżeli miłość duchowa, relacja imaginowana dominuje nad relacją rzeczywistą. W kolejnym podrozdziale pracy p. Stępień potwierdza te założenia na przykładzie listów Byrona skarżącego się na cierpienia z racji separacji a potem rozvodu z Annabelle Milbanke. Tak samo epistoły Mickiewicza ukazują skomplikowane i bynajmniej nie wzniośle idealistyczne relacje emocjonalne pomiędzy poetą a jego żoną Celiną Szymanowską. Dla obu twórców romantycznych ich codzienne i towarzyskie stosunki nie były w stanie zniszczyć konstrukcji mentalno-egzystencjalnej, jaką w sobie zbudowali: portrety idealnych kobiet były w istocie odzwierciedleniem ich własnej tożsamości.

4. Styl i język opisu

Styl wypowiedzi naukowej w pracy Sylwii Stępień jest logiczny i przejrzysty. Zarówno partie opisowe jak i przytaczanie przykładów epistolografii dokonane zostały bez potknięć składniowych czy kompozycyjnych. Merytoryczne rozważania przeprowadza się umiejętnie, przy użyciu zarówno zdań wielokrotnie złożonych i zawitych, jak i za pomocą form krótszych, umiejętnie stosowanych dla

przyspieszenia lub wzmocnienia wywodu. Tylko kilkakrotnie w skali blisko trzystustronicowej pracy zdarzyły się Autorce potknięcia stylistyczne, jak np. w upodmiotowieniu gatunku listu (s. 19), w zastosowaniu skrótu myślowego typu „podmiot epistolarny może kreować się”, zam. „może być wykreowany” (s. 57), przez niezgrabność określenia „jego życie zaczyna nabierać charakteru przygodowego”, zam. charakteru przygody (s. 160), a także w potocznym nieco stwierdzeniu „Mickiewiczowi długo odmawiano prawa do cierpienia na chorobę wieku” (s. 264). Pojawiają się również błędy literowe, np. „Metodologia”, zam. „Metodologią” (s. 14), „Szołowskiego”, zam. „Szklowski” (s. 24), „wiąże”, zam. „wiąże” (s. 27). Autorka opatruje czasem Byrona mianem Lorda, zamiast po prostu używać jego imienia (s. 7, 264).

Są to wszakże drobiazgi natury redakcyjnej, które nie wpływają na całościowe wrażenie bardzo dobrze sformułowanego dyskursu nauk humanistycznych.

5. Uwagi podsumowujące

Sylwia Stępień napisała pracę z wyczuciem łączącą dyskurs historyczno-literacki z komparatystyką. Autorka umiejętnie wykorzystowała swoje umiejętności językowe w zakresie języka angielskiego z polonistyką, co uprawomocnia jej prawa i kompetencje do napisania rozprawy bazującej na różnojęzycznych tekstach. Badaczka nie ma szczególnych predylekcji ku teoretyzowaniu, trzymając się ściśle materiału epistolograficznego, co jej wywodom nadaje tylko wyrazistości i głębszego osadzenia. Jej komparatystyka to klasyczne zestawianie odrębnych językowo i autorsko listów, konfrontowanych ze sobą ze względu na idee epoki oraz najważniejszą dla Autorki kategorią narracyjnej koncepcji tożsamości. Tak pomyślane założenie materiałowe i metodologiczne można ocenić pozytywnie, uznając rozdziały dysertacji za rzetelnie wykonaną pracę filologiczną.

Sylwia Stępień pokazuje swoimi interpretacjami, że jest dobrze przygotowana do pracy intelektualnej, potrafiąc sięgać do rozgałęzionej przecież tradycji badawczej oraz ku własnej wrażliwości i pomysłowości. Swoje cechy przygotowania akademickiego p. Stępień ukazała zresztą już wcześniej dzięki publikacjom w

punktowanym czasopiśmie naukowym (artykuł pt. *Romantyczna nuda i nowoczesna świadomość. Adam Mickiewicz – George Gordon Byron. Próba paraleli*, „Wiek XIX. Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza” Rok VIII (L) 2015, s. 237–250) albo w recenzowanych książkach zbiorowych: (artykuł *„Powieść” Cypriana Norwida – próba ironizowania ironii romantycznej* [w:] *Hieroglifem zapisane: Cyprian Norwid*, pod red. T. Korpysza, Warszawa 2012, s. 145–154 oraz *Elementy autokreacji w korespondencji Cypriana Norwida z Michaliną z Dziekońskich Zalewską* [w:] *Norwid mniej znany – przybliżenia*, pod red. T. Korpysza, Warszawa 2011, s. 139–150). Opublikowane materiały p. Stępień częściowo wiążą się z jej głównym polem badawczym, czyli romantyzmem polskim, lecz jednocześnie informują, że nie tylko samą twórczością Mickiewicza się zajmowała. Owe publikacje oraz kilkunastokrotny udział w konferencjach naukowych, a także Jej nie tylko filologiczne wykształcenie (jest również po studiach amerykańistyczno-kulturoznawczych), świadczą, że Autorką ocenianej dzisiaj rozprawy doktorskiej jest ambitna i wielostronna w zainteresowaniach humanistka.

W konkluzji zatem mogę stwierdzić, że przedkładana do recenzji praca p. Sylwii Stępień oraz jej dorobek naukowy spełnia umotywowane odpowiednimi przepisami prawnymi normy pracy naukowej na stopień doktora i wnioskuje o dopuszczenie kandydatki do publicznej obrony.

Daniel Kalinowski

